

Дмитренко Віта. Створення, структура та повноваження вербувальних органів. *Друга світова війна: події, факти, версії*: матеріали Всеукр. наук. конф. (24 квітня 2015 р). Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 159-168.

УДК 94(477)«1939/1945»

Віта Дмитренко
(Полтава)

СТВОРЕННЯ, СТРУКТУРА ТА ПОВНОВАЖЕННЯ ВЕРБУВАЛЬНИХ ОРГАНІВ

У статті проаналізована історія створення вербувальних органів Рейху на окупованих територіях. Розглянута їхня структура та повноваження. Простежено зміни, яких зазнавали ці органи упродовж свого функціонування. Досліджено взаємини між військовою та цивільною адміністрацією у питаннях вербування східних робітників.

Ключові слова: вербувальні органи, окуповані території, східні робітники, Третій Рейх

The paper analyzed the history of the Recruitment of the Reich in the occupied territories. Their structure and authority considered. Tracked changes are subjected to these agencies for its operation. The relationship between the military and civil administration in matters of recruitment eastern workers investigated.

Keywords: recruiting agencies occupied territories, eastern workers, the Third Reich

Із встановленням окупаційного режиму на завойованих територіях німецька влада вводила в дію інструкції та директиви щодо використання робочої сили з окупованих областей, у тому числі й з України. Однією з них була «Політика і управління людьми на Україні» (призначена тільки для службового використання). У ній обґрунтовано необхідність німецького управління та

постійного нагляду за українськими робітниками з метою інтенсифікації їхньої праці. Це пояснювалося тим, що «... українець ухиляється від роботи. Робота для нього є незручністю, а не потребою» [13, арк. 14]. Тому в серпні 1941 р. керівник Міністерства окупованих територій Сходу А. Розенберг видав розпорядження «Про обов'язкову працю в окупованих східних областях» [8, с. 28-29], яке стосувалося переважної більшості мешканців (за винятком євреїв) окупованих східних областей віком від 18 до 45 рр. Усіх безробітних зобов'язували зареєструватися на біржі праці для отримання роботи. За неявку карали відданням під суд, штрафами, арештами [7, с. 53] і навіть розстрілом [7, с. 39]. Ця директива започаткувала формування системи примусової праці на окупованих територіях.

На окупованих землях поступово створювали органи вербування робітників для Рейху. Вони поділялися на загальнонімецькі та місцеві (українська адміністрація) органи влади.

Питаннями зайнятості іноземців в економіці Німеччини займалися безпосередньо Рейхсміністерство праці й економіки (нім. Reichsarbeitsministerium), Рейхсміністерство озброєнь і боєприпасів (нім. Reichsministerium Bewaffnung und Munition), ділова група працевикористання відомства з чотирирічного плану (нім. Arbeitsgruppe des GBA bei der Vierjahresplanbehörde), численні німецькі об'єднання та господарські групи, а також окремі підприємства [3, с. 12]. Питаннями, що стосувалися умов перебування українців у Німеччині опікувалися також Робоча комісія з питань іноземців при РСГА (утворена 3 грудня 1941 р.), яка відала ідеологічною сферою життя іноземців, і Центр з планування (утворений 4 квітня 1942 р.), окреме управління якого займалося прийняттям заявок на робочу силу та розподілом її між галузями й регіонами [9, с. 162].

Згідно з директивою Г. Геринга, починаючи з 7 листопада 1941 р. організація праці робітників із СРСР була покладена на «ділову групу трудового використання». Її організаційним керівником Г. Геринг особисто

призначив міністеральдиректора В. Мансфельда, котрий на початку 1942 р. став уповноваженим з використання робочої сили.

Після невдачі місії В. Мансфельда (він не виконав плани переміщення робочої сили зі Сходу до Німеччини) 21 березня 1942 р. декретом А. Гітлера створено «Імперське бюро з використання робочої сили» (нім. Generalbevollmáchtigter für den Arbeitseinsatz (GBA) на чолі з Ф. Заукелем [2, с. 219]. Його призначили Генеральним уповноваженим з використання робочої сили з надзвичайними повноваженнями та з безпосереднім підпорядкуванням особисто фюреру. До обов'язків Ф. Заукеля входило регулювання умов праці й заробітної плати робітників, які працювали на території Третього Рейху. Відомство Генерального уповноваженого з використання робочої сили визначалося як орган уповноваженого з чотирирічного плану [10, с. 194].

27 березня 1942 р. Г. Геринг видав розпорядження щодо повноважень Ф. Заукеля. Згідно з ним Генеральний уповноважений мав право давати розпорядження командуючим військам і керівникам цивільної адміністрації окупованих територій з усіх питань, пов'язаних з іноземною робочою силою. Ф. Заукель відразу ж приступив до їхньої реалізації. Так, уже 2 квітня 1942 р. він надіслав телеграму рейхскомісарові Е. Коху, в якій прохав його призупинити й обмежити лише завданнями, що мали безпосереднє воєнне значення, «власне використання робочої сили» [14, арк. 23]. Оскільки це суперечило інтересам військової влади на захоплених територіях, то вже 24 квітня 1942 р. розпорядженням Верховного головнокомандування Вермахту повноваження представників Генерального уповноваженого з використання робочої сили обмежували: вони повинні були здійснювати свою роботу через воєнно-економічні органи на місцях.

Проте уже наприкінці вересня 1942 р., як зазначає німецький історик Н. Мюллер, «... очевидно у результаті скарг Заукеля», А. Гітлер знову розширив його повноваження: Генеральний уповноважений міг тепер призначати центральних уповноважених, підконтрольних лише йому [6, с. 220-221].

Уже восени 1941 р. на території РКУ почали діяти так звані вербувальні комісії. Їх створювали при біржах праці, підпорядковуючи Ф. Заукелю. Вербувальні комісії формували лише з німців. До них входили представники вермахту, Міністерства праці й гестапо [9, с. 230]. Інколи до складу комісій включали ще й представників «замовників», які шукали необхідних спеціалістів. Вербувальні комісії повинні були тісно співпрацювати з місцевими службовцями, котрі відповідали за успішне рекрутування, а також з міністерством із питань східних регіонів та штабом із питань економіки [12, арк. 2]. Спочатку вербувальні комісії набирали лише кваліфікованих робітників для роботи на шахтах і заводах Рурського басейну, а пізніше і в інші галузі господарства. Комісії організували також приймальні табори, у яких проходив медичний огляд [13, арк. 19].

У кожному обласному, районному центрі та в містах створювали вже згадані «арбайтсамти», які обліковували працездатне населення, боролися з безробіттям, організували робочі місця. До осені 1942 р. в Україні відкрили 110 бірж праці [15, с. 65].

Біржі праці регулярно через окупаційну пресу публікували оголошення, що запрошували безробітних добровільно з'явитися на біржу праці, де «... щодня можна дістати роботу за зарплату» [11, с. 2]. Особливо на біржі праці зобов'язували реєструватися фахівців — слюсарів, водопровідників, електромонтерів, шклярів, пічників, бляхарів та мулярів [4, с. 4].

Незабаром біржі праці розпочали кампанію примусової реєстрації безробітних. Ці ж установи відповідали й за відправку робітників до Німеччини з РКУ. Біржі праці не мали власних виконавчих органів. Їм допомагали охоронні підрозділи та служба порядку, тобто місцева допоміжна поліція.

Відповідальність за вербування українських робітників лежала на місцевих адміністративних органах — комісаріатах, комендатурах, міських і районних управах, які організували депортацію цивільного населення за допомогою поліції, жандармерії тощо і складалися переважно з місцевих жителів [2, с. 220]. Німецька окупаційна влада визначала кількість, а районні, міські та сільські

старости формували списки завербованих. Терміни вербування й кількість робочої сили просто повідомляли «зверху». Старости також повинні були вести облік тих, хто відмовлявся від роботи. Вони ж відповідали за доставку завербованих до збірних пунктів.

Українська допоміжна поліція також була одним із органів вербування. Спочатку органи місцевої поліції контролювали виконання трудової повинності, а з серпня 1942 р. — допомагали при депортаціях (супроводжували людей до збірних пунктів, брали участь у «виловлюванні» ухильників від трудової повинності тощо) [1, с. 152]. Українська допоміжна адміністрація ще й укладала списки і видавала допомогу родинам остарбайтерів.

До процесів вербування населення долучилися й військові органи, про що свідчить спеціальний наказ Головного командування сухопутних військ від 10 березня 1942 р. [6, с. 224], а 25 квітня 1942 р. останнім було роз'яснено, що «з боку усіх воєнних інстанцій повинна надаватися усяка підтримка комісіям з мобілізації, а також організаціям, які керують використанням робочої сили і перебувають у віданні Генерального уповноваженого з використання робочої сили» [5, с. 160].

Таким чином, система органів вербування робочої сили формувалася поступово, була доволі складною й громіздкою. Іноді в ній перетиналися інтереси двох сторін — бюро Ф. Заукеля, який намагався одноособово вирішувати питання, пов'язані з використанням робочої сили в Третньому Рейху, й домагався виконання поставлених ним завдань, та воєнною адміністрацією, що прагнула повноцінно використовувати наявні місцеві трудові ресурси для виконання поставлених перед нею задач. Згадана система не мала чіткої структури, оскільки включала велику кількість різних органів влади, незважаючи на спеціально створений для цих цілей інститут — Імперське бюро з використання робочої сили. Проте, всупереч складності апарату, означена структура органів вербування робочої сили була ефективною в умовах окупації і в цілому виправдала себе.

Список використаних джерел

1. Айкель М. «Через брак людей...». Німецька політика набору робочої сили та примусові депортації робітників із окупованих областей у 1941-1944 рр. / М. Айкель // Український історичний журнал. — 2005. — №6. — С. 139-160.
2. Бичехвост А. Ф. История репатриации советских граждан: трудности возвращения (1944-1953 гг.) / А. Ф. Бичехвост. — Саратов: Саратовская Государственная академия права, 2008. — 534 с.
3. Гальчак С. Д. «Східні робітники» з Поділля у Третьюму рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам / С. Д. Гальчак. — Вінниця: «Книга-Вега» ВАТ «Віноблдрукарня», 2003. — 304 с.; іл.
4. Голос Полтавщини (м. Полтава). — 1941. — 2 листопада.
5. Липский В. «Люби меня при всякой доле»: [Документальная повесть] / Владимир Липский, Богдан Чалый. — Минск: Беларусь, 1989. — 221 с.
6. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941-1944) / Пер. с нем. А. Артемова, А. Долгорукова, И. Карабутенко, Ю. Чупрова, Г. Шевченко / Под ред. А. Юденкова. — М.: Воениздат, 1974. — 387 с.
7. Німецькі окупанти на Полтавщині (1941-1943 рр.). Збірник документів / Гол. ред. Приходченко. — Полтава: Вид-во «Зоря Полтавщини», 1947. — 80 с.
8. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. — К.: Державне вид-во політичної літератури УРСР, 1963. — 488 с.
9. Полян П. М. Жертвы двух диктатур: Жизнь, труд, унижения и смерть советских военнопленных и остарбайтеров на чужбине и на Родине / П. М. Полян. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002. — 896 с.

10. Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза: Документы и материалы / Под ред. и с предисл. П. А. Жилина. — М.: Воениздат, 1987. — 302 с.
11. Українське слово (м. Київ). — 1941. — 8 жовтня.
12. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, м. Київ. — Ф. Р-3206. — Оп. 2. — Спр. 6: Наказ рейхскомісара України про святкування 1 травня на Україні. повідомлення про напад на німців партизанського загону в районі Кобриня. Телеграми уповноважених по вербуванню робочої сили в Німеччину, про транспортування людей з України і Білорусії, 2-27 квітня 1942 р. — 64 арк.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (м. Київ) (далі ЦДАГО України). — Ф. Р-166. — Оп. 3. — Спр. 147. Инструкции бывших немецких властей по обложению налогами населения, использования рабочей силы оккупированных областей Украины, 1941-1943 гг. — 77 арк.
14. ЦДАГО України. — Ф. Р-1. — Оп. 70. — Спр. 22: Справки, акти та інші матеріали про звірства німецько-фашистських загарбників в Україні, 19 липня 1942 р. — 16 вересня 1943 р. — 86 арк.
15. Mëller N. (Hrsg). Die faschistische Okkupationspolitik in den zeitweilig besetzten Gebieten der Sowjetunion (1941-1944). — Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1991. — 660 s.